

О‘СИМЛИKLAR XILMA-XILLIGINI SAQLASHGA QARATILGAN ILMIY YONDASHUVLAR

Jumaboyeva Feruzabonu Ravshanbek qizi

Farg‘ona davlat universiteti, biologiya yo‘nalishi 3-kurs talabasi

O‘simliklar atrofimizdagi tabiatning eng muhim tarkibiy qismidir.

Insonning o‘simlik dunyosiga bog‘liqligi juda katta. O‘simliklardan oziq-ovqat, qurilish materiallari, dori-darmonlar, kiyim-kechak tayyorlash uchun materiallar olamiz. Yashil o‘simliklarsiz yer yuzida hayot mumkin emas, chunki kislorod hosil bo‘lishi fotosintez jarayonining natijasidir. Afsuski, o‘simlik dunyosining butun xilma-xilligini saqlashga oqilona munosabatda bo‘lish zarurati ko‘pincha insonlar tomonidan tabiiy resurslardan foydalanish, qishloq xo‘jaligi va sanoat ishlab chiqarishi, dam olish faoliyati davomida amalga oshirilmaydi. Insonning hayoti va farovonligi o‘simlik dunyosining holatiga bog‘liqligini tushunish, ba’zida buzilgan tabiiy muvozanatni tiklash uchun jiddiy xarajatlar talab etilganda paydo bo‘ladi.

Biologik xilma-xillikni o‘rganish, yangilarini aniqlash va foydalanilayotgan resurs turlarining zaxiralarini baholash nazariy, ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, hozirgi paytda dolzarbdir. Tirik organizmlarni ex situ saqlab qolish va ko‘paytirish doimiy monitoring bilan mumkin. Shuning uchun jahon hamjamiyati yaqin kelajakda o‘simliklarni ex situ sharoitida saqlashga ustuvor ahamiyat beradi. Biologik xilma-xillikni uzoq muddatli saqlash dasturlarida o‘simliklarni in situ nazorat ostidagi sharoitlarda saqlashga katta e‘tibor beriladi.

O‘simliklar xilma-xilligini saqlash vazifasi uchta o‘zaro bog‘liq komponentlardan iborat: o‘rganish, kuzatish va saqlash mexanizmini yaratish. O‘simliklar xilma-xilligini saqlash uchun samarali tizimni yaratish va uning faoliyatini faqat o‘simliklar xilma-xilligining tarkibi, uning asosiy shakllarini taqsimlash va barqaror holatda saqlash shartlari to‘g‘risidagi fundamental bilimlarga tayanish orqali yaratish mumkin. Shu sababli, o‘simliklar xilma-xilligi ham fan obyekti, ham atrof-muhitni muhofaza qilish obyekti hisoblanadi [1].

Dunyoning aksariyat mamlakatlarida o‘simliklarning germplazma manbalarini o‘rganish, saqlash, to‘plash (safarbar etish) va ulardan foydalanish yagona milliy vazifa sifatida ko‘rib chiqiladi va barqaror qishloq xo‘jaligini, farmatsevtika sanoatini rivojlantirishda va inson muhitini yaxshilashda muvaffaqiyat qozonish uchun asos bo‘lib hizmat qiladi.

Bioxilma-xillikni, shu jumladan, o‘simliklar xilma-xilligini o‘rganish tabiatshunoslikning bir tarmog‘i sifatida biologiyaning rivojlanishidagi «Markazdan qochish» (cheklangan miqdordagi asosiy qonunlarga asoslanib hayotning barcha ko‘rinishlarini tushuntirish) tendensiyasiga bo‘ysunadi. O‘simliklar xilma-xilligining cheksizligi uchun, sayyoramizning o‘simlik organizmlarining barcha spektrlarini qamrab olgan, uni o‘rganadigan asosiy fanlar bir tomondan tizimlashtirish,

o'simliklarning taksonomik xilma-xilligi, boshqa tomondan o'simliklarning bioekologik xilma xilligi biogeografiya, florologiya, geobotaniya va boshqalar haqidagi fanlar [3-4]. Qolgan biologik fanlar tipologik xilma xillikning turli shakllarini o'rganadi, bu birinchi navbatda bioxilmaxillik obyektlarini genetika, evolyusiya nazariyasi, ekologiya va boshqalar kabi fanlar bo'yicha diversifikatsiyaning nazariy asoslarini ishlab chiqish uchun zarurdir.

Zamonaviy shaklda bioxilma-xillik tushunchasi XX asrning 90- yillarida dunyoda ekologik harakatning «To'lqinlar tepasida» paydo bo'ldi. Bu biologlar va ekologlar tomonidan ilgari surilgan [2], ular bioxilmaxillikning aniq ta'rifini yoki uning shakllarining tasnifini berishni istamadilar. Faqat bioxilma-xillikning asosiy guruhlari (yoki turlari) berilgan, ular ekologik maqsadlar nuqtai nazaridan juda muhimdir. Bu genlarning (yoki populyasiyalarning), turlarning, ekotizimlarning xilmaxilligidir.

Ta'kidlash joizki, ekotizimlar to'g'ridan-to'g'ri biologik obyektlar emas, chunki ular biotik va abiotik tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi, ikkinchisi esa ular biotik «yadro» bilan o'zaro ta'sirlashadigan darajada o'rganiladi [4]. Ehtimol, ma'lum bir turdagi bioxilma-xillik birliklarini analitik baholashga umumiy yondashuvni ikki sinfga bo'lish kerak: ba'zilari ma'lum bir taksonga (filumga), boshqalari ma'lum bir hudud biotasiga tegishli [4].

Aslida biologik xilma-xillik- bu haetni qo'llab-quvvatlash va moslashishga qodir avtonom integral birliklar sifatida organizmlarning xilma-xilligi. Ularning fazoviy birikmalarining xilma-xilligi (xilmaxillikning xilma-xilligi) bioxorologik bioxilma-xillik deb hisoblanishi kerak. Agar biz tanani universal tirik tuzilish birligi uchun olsak, unda bioxilma-xillikni tashkil etish darajalariga qarab ko'rib chiqish kerak:

organizm - to'qimalar - hujayralar - organellalar - molekulalar - submolekulalar.

Bioxilma-xillik turli xil tirik organizmlar sifatida quyidagilarga bo'linadi:

1) Taksonomik èki filetik xilma-xilligi, ya'ni qarindoshlik tamoyiliga ko'ra guruhlangan organizmlarning xilma-xilligi;

2) Tipologik rang-baranglik-qarindoshlik (strukturaviy, funksional, ekologik, kenotik va boshqalar)dan tashqari har qanday belgi toifalari uchun taksonlar, populyasiyalar va individual organizmlarning xilma-xilligi.

Taksonomik xilma-xillik birligi iyerarxiya darajalari bo'yicha taqsimlangan turli xil taksonlardir (turlar, kenja turlar, turlararo). Asosiy tizim turlari turlar tizimiga xos bo'lgan o'ziga xos xususiyatlar to'plami bilan: abadiy o'z-o'zini ko'paytirish qobiliyati, evolyusion irsiy moslashuv, bardoshlik amplitudasining kengayishi, diapazonning mavjudligi, genetik ma'lumotni erkin almashish imkoniyati, populyasion tuzilishi va boshqalar. Shuni yodda tutish kerakki, har qanday biologik ma'lumotlar ilmiy ahamiyatga ega, faqat ular ma'lum turlarga tegishli bo'lsa. Madaniy o'simliklar va uy hayvonlari uchun eng muhimi, genotiplarning ma'lum bir

to'plami gen tizimlari va ularning o'zaro bog'liqligi bilan ajralib turadigan, turlararo taksonlar iyerarxiyasini o'z ichiga olgan turlararo daraja hisoblanadi.

Bioxilma-xillik tarkibiy qismi sifatida o'simliklarning xilmaxilligi birinchi navbatda o'simlik dunòsining asosiy parametrlari bilan tavsiflanadi. O'simliklar xilma-xilligi elementlari-biosferaning turli xil xorologik bo'limlaridan tashkil topgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Buriyev X.CH., Alikulov S.M. O'zbekistonda genetik resurslarni saqlash, samarali foydalanish va boshqarishni tashkil etish. // T.: Fan zièsi, 2022.- 205 b.
2. Juchenko A.A. Bioraznoobraziye- osnova soxraneniya mirovnyx geneticheskix resursov rasteniy. // Geneticheskije resursy lekarstvennyx i aromatcheskix rasteniy: Mat. mejd. konf.- M., 2001.
3. Tolmachèv A.I. Osnovy ucheniya ob arealax. // L., 1962.
4. Yursev B.A. Izucheniye biologicheskogo raznoobraziya: vklad floristiki. // Izucheniye biologicheskogo raznoobraziya metodami sravnitelnoy floristiki: Mat. IV rab. sov. po sravn. floristike.- Berezinskiy biosfernyy zapovednik.- 1993.- SPb., 1998.
5. Sharobitdinovich, T. K., Ravshanovich, O. R. I., & Baxtiyarovna, U. F. (2022). LIPA O 'SIMLIGINING MORFOLOGIYASI VA FIZIOLOGIYASI, FARG'ONA SHAHAR FLORASIDAGI AHAMIYATI. *Farg'ona davlat universiteti*, (5), 63-63.
6. Ravshanovich, O. I. THE WORLD OF PLANTS IN THE URBAN FLORA OF FERGANA CITY.

